

Ричагівська Ю. Є.,*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови**Рівненського державного гуманітарного університету***Кузьмич О. О.,***кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови**Рівненського державного гуманітарного університету*

ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНІ ВИЯВИ СПОЛУЧНИКІВ ПІДРЯДНОСТІ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

Анотація. Пропонована стаття присвячена дослідженню підрядних сполучників у поетичному мовленні. Авторки зазначили, що вивчення динамічних процесів і явищ у мовних одиницях, фіксація їхніх функційних змін є частиною багатоаспектного аналізу. Наголосили на семантичній складності поетичного тексту, порівняно з прозою, що актуалізує сполучники не лише як кваліфікатори семантичних відношень. Дослідниці поставили собі за мету встановити функційно-стилістичні вияви сполучників підрядності у віршовому мовленні.

Авторки зауважили, що ядро кожної семантичної групи сполучників становлять стилістично нейтральні одиниці. Проникнення у віршове мовлення сполучних засобів з інших сфер вживання розглянуте як загальномовна тенденція, пов'язана з розвитком перехідних явищ. Стилістично марковані одиниці виявлені в складнопідрядних реченнях із причинною, часовою, цільовою семантикою, у реченнях із підрядними прислівними компонентами тощо. На конкретних прикладах дослідниці продемонстрували здатність сполучників виконувати в поетичному мовленні різні функції – від забезпечення милозвучності, підтримки ритму та рими до надання тексту відповідного стилістичного забарвлення. Перенесені в поезію з інших стилів сполучники здебільшого зберігають відповідний відтінок. Проте авторки відзначили поступову втрату стилістичного забарвлення сполучником *щоби* та аргументували перехід останнього до нейтральних одиниць. Серед засобів, що маркують текст як розмовний, зафіксовані окремі виразно діалектні сполучники, пов'язані з регіональним мовленням.

У висновках наголошено, що розвиток перехідних явищ – один із закономірних процесів у системі мови, а поезія проявляє відкритість до змін і поступово переймає стилістично забарвлені підрядні сполучники. В ідіостиліях окремих авторів ці сполучники більш помітні.

Дослідниці віднесли до перспективних питання про участь сполучників у творенні авторського ідіостилію, а також про функціонування діалектних сполучників у поетичному мовленні.

Ключові слова: діалектизм, підрядний сполучник, поетичне мовлення, складнопідрядне речення, стилістична функція.

Постановка проблеми. Мовознавство задекларувало нові підходи до аналізу граматичних явищ. Відбулися зміни в морфологічній, синтаксичній, словотвірній концепціях української

мови, що спрямовує подальші студії в багатоаспектний вимір і спонукає до врахування функційної динаміки граматичних одиниць. Внаслідок цього актуалізувалися дослідження про особливості реалізації мовних засобів, зокрема сполучників, у різностильових і різножанрових текстах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сполучникова система сучасної літературної мови поступово зазнає трансформацій. Кількісні та якісні зміни в ній торкнулися всіх видів сполучників і стали об'єктом дослідницької уваги К. Городенської [1; 2], Г. Весельської [3; 4], І. Завальнюк [5; 6], Л. Колібаби [7; 8], М. Косаревої [9], А. Лучик та ін.

У своїх працях К. Городенська подала ґрунтовну функційно-семантичну характеристику сполучників [2]; запропонувала лексикографічне впорядкування теоретичного матеріалу про їх граматичне вживання в сучасній українській мові та вперше визначила повний набір формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних функцій [1, с. 6].

На ці теоретичні праці спирається багато дослідників, що вивчають функційні зміни, пов'язані зі сполучниковою системою. Наприклад, Л. Колібаба студіювала актуалізовані сполучні засоби, частину з яких у радянський час безпідставно вивели з активного словника української мови. При цьому сам процес актуалізації дослідниця слушно віднесла до сучасних тенденцій у розвитку сполучникової системи [7; 8]. Цими питаннями займалася й М. Косарева, її зацікавили також проблеми міжстильової транспозиції сполучників [9]. І. Завальнюк в газетних текстах новітнього періоду простежила зв'язок між функційно-стилістичним навантаженням складнопідрядних речень та активізацією певних засобів зв'язку [5; 6].

Динамічні процеси, очевидно, торкаються багатьох сфер функціонування сполучників, тому для фіксації змін у системі цих слів-морфем важливо встановлювати актуальні тенденції, що виникають у текстах різних стилів, зокрема у віршовому мовленні. Проте праці дослідників відображають такі зміни передусім у науковому та публіцистичному стилях.

Мета пропонованої статті – окреслити функційно-стилістичні особливості підрядних сполучників у віршовому мовленні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом поезія належить до тих сфер реалізації мови, де її одиниці чи не найбільше здатні проявлятися як стилістичні засоби. Цьому

сприяє синонімія та варіантність на різних рівнях мовної системи.

Оскільки поетичний текст складніший за своєю природою, ніж проза, сполучник/сполучне слово тут нерідко відіграє надважливу роль у процесі розуміння змісту. Це особливо відчутно у випадках авторських експериментів із пунктуацією, коли засоби зв'язку перебирають на себе додаткову функцію відсутніх розділових знаків і сигналізують про місце пауз у тексті, наприклад: ... *пробач що не завжди чує твій голос що вже не схоплює ночами **аби** змережати найсокровенніше; колиш ти наснила **що** зашпигуєш у мене зерна снів і слів **аби** я перемелював їх на добрі вірші* (І. Малкович); ... *та з часом будь-яка лексика здається занадто скутою **ніби** гімнастка **що** гнеться **аби** виглядати красиво* (Д. Лазуткін); *Я писатиму мапи над ранок в непевному сяйві **аби** всі кораблі безупинно і мирно плили там де кришиться вітер де кучері світлі русяві золотими вічками по наших тілах розлились* (К. Калитко).

Спостереження за реалізацією підрядних засобів зв'язку в поезії засвідчують, що ядерні позиції належать загальномовним сполучникам. Проте, крім нейтральних, міжстильових, у різних семантичних групах представлені також стилістично забарвлені одиниці, які здатні забезпечити відповідне маркування тексту.

Віршове мовлення закономірно відбиває широке вживання нейтрального сполучника **бо** для вираження причинових семантико-синтаксичних відношень. Представлені в цій функції також сполучники-синоніми **адже**, **оскільки**, які надають тексту певної офіційності: *Б'єш, б'єш, татуювальнику, **адже** ми покликані наповнювати цей світ сенсом, наповнювати його кольорами* (С. Жадан); *Я хотів давати всьому імена. **Оскільки** мова завжди одна* (С. Жадан); *За кілька днів усе зрушиться з усталених місць, **оскільки** все розламується й міняється в серні* (С. Жадан). Такі тенденції виявлялися також у поезії II половини ХХ ст.: *Маленьке – не смішне, **адже** мале і зерно, що силу велетням і геніям несе* (В. Симоненко); *Мужчини, руки од мазуту вимивши, ковтали в пресі де яка стаття, **оскільки** людство допливло наввишки до значно вищих форм свого буття* (Л. Костенко); *Всепрощаюча Ноче, ти надто гуманна, **позаяк** навіть пневі даруєш оману – увить себе сонцем, без котрого все б охолело й осліпло* (Б. Олійник).

Сучасні граматичні студії відзначають поступове розширення функційних параметрів цих засобів зв'язку в різних стилях. Наприклад, **адже**, **оскільки** описують як найуживаніші в мові періодичних видань спеціалізовані одиниці для вираження причинових відношень поряд із нейтральним **бо** [5, с. 44]. Сполучник **позаяк** відносять до актуалізованих засобів, що достатньо швидко розширив сферу застосування в публіцистиці, наукових текстах і проник у розмовне літературне мовлення. На думку дослідників, це посприяло частковій або повній втраті стилістичного навантаження й поступовому поверненню в статус нейтрального сполучника [7, с. 53–54]. Інші вчені вважають, що **позаяк** ще зберігає маркованість, і фіксують його в мові сучасної періодики та лише частково в текстах наукового стилю [4, с. 9]. Реченням він надає відтінку книжності, пафосності та допомагає реалізувати семантику логічного обґрунтування [5, с. 46].

У нашій вибірці з-поміж цих сполучників кількісно помітнішим виявився хіба що **оскільки**. Загалом у віршовому мовленні за цими засобами зв'язку зберігається стилістичне зна-

чення офіційності, урочистості, що впливає на забарвлення синтаксичних конструкцій, у яких вони вживаються. Іноді спостерігаємо розширення функцій сполучника, як у далі наведеної поезії І. Малковича, де засіб зв'язку опиняється в нетиповій позиції та бере участь у римотворенні:

*Я воду сколотив і дощ почав ліпити,
і безконечний мед, що трави розгортав,
і яцірку, яка ковзнула, наче видих,
як видих візантійки – лиш по вершечках трав;
і ніч (але не сон), і колихання гілки
отівночі на тлі затінених небес,
і сливи фіолет, і тінь густу, **оскільки**
на неї край ріки нечутно обіперсь* (І. Малкович).

Поряд із нейтральним цільовим сполучником **щоб** поетичні тексти фіксують також його варіант **щоби** і синонім **аби**. Ритмотвірний та евфонійний потенціал цих засобів зв'язку автори використовують досить послідовно: *Буду пити протиотрути, **щоби** всіх пережити і всіх забути* (С. Жадан); *Навчи мене ... стриманості, **щоби** не йти на голоси з туману, мужності, **щоби** хапати метеорити, сили, **щоби** ховати близьких під шкірою океану, слабкості, **щоби** потому знову когось любити* (С. Жадан); *Нас так багато, що інколи важко встояти, **аби** не зламатись* (І. Мельник); ***Аби** життя у тобі ще й моє не боліло, я зникну зі світу: сховаюсь під стіл чи у книжку* (І. Мельник); *Я не став говорити, що кожен із нас тримається власних імен і назв, **аби** не лишатись на самоті* (С. Жадан); *Відпродай, газдо, мені хату, вино, і віск, і решту свіч, **аби** я мав де панувати і банувати ніч у ніч* (І. Малкович); *Ставай китом, наплюй на нерви, на всякі небезпеки й ризк, **аби** аж маривсь гарпунерам в біноклях тіла твого блиск!* (І. Малкович); *Вдягну на інших таке, як ти носила, **аби** вже не була особливою* (К. Калитко); ... *і жінка що іде парком відпускає з рук дитину **аби** вона якнайшвидше розлякала зграю голубів* (Д. Лазуткін).

Ці сполучники демонструють свою універсальність, оскільки зафіксовані не тільки як виразники цільових відношень, а виступають у вторинних функціях як засоби зв'язку підрядних прислівних із головним компонентом: *Вона хотіла **щоби** він узав її із собою чи просто хотіла лишитися з ним* (К. Калитко); *Можливість миру, як і можливість бою, не привід, **аби** тікати разом із юрбою* (С. Жадан); ... *це ось – ворог-отець, це ось – ворог-син, це – дух святий, теж ворог, теж вартий, **аби** про нього згадали в загальному розстрільному списку ...* (С. Жадан); *Свобода, зазвичай, у тому й полягає, **аби** добровільно вернутись до тюрми* (С. Жадан); *«Я ніколи, – писав він, – не мав такої кількості грошей, **аби** купити все, що мені хочеться»* (С. Жадан).

Попри те, що науковці констатують втрату в певних стилях розмовного забарвлення сполучників **аби**, **щоби** [6, с. 193; 7, с. 56], віршове мовлення є тим середовищем, де цей відтінок поки зберігається. Однак приклади вживання сучасними митцями сполучника **щоб** і його варіанта **щоби** в межах однієї поезії, віршової строфи чи синтаксичної конструкції для приєднання однотипних підрядних компонентів уже засвідчують сприймання цих одиниць як взаємозамінних і в семантичному, і в стилістичному плані: *Я боялася так, що твій голос розчиниться в пам'яті, так боялась його проковтнути, мов кісточку з вишні, що просила у січня, як чорна жебракка на паперті, **щоби** голос цей в серці моєму він золотом вишив. **Щоб** далека присутність у серці гніздилася сторожко, **щоби** я підбирала*

її по краплинці вустами, **щоби** струмом по шкірі – з тобою й далеким так хороше... (К. Калитко). Зрозуміло, що комбіноване використання автором сполучника та його варіанта впливає з потреб ритмічної структури строфи.

Нашій мові притаманні випадки вираження часових семантико-синтаксичних відношень обставинними прислівниками, які поступово втратили підрядний детермінантний зв'язок із граматичною основою речення та набули вторинної функції сполучників чи сполучних слів [10, с. 573–575]. Віршові тексти відображають такі зміни в сполучниковій системі, а самі засоби надають поетичному тексту помітного відтінку розмовності: *І знову, тільки виповзе віри з-під пера, заведе моя жінка розмову, що за розум узятись пора* (В. Симоненко); *А тільки долоню пелюстка розгорне, тоді обережно букетик неси!* (Г. Чубач); *Ледве на світ благословилося, – встала вдова, пиро- гів напекла, мандрівника до воріт провела* (Л. Костенко).

Значення архаїчності, говірковості притаманне раритетному сполучному слову **которий**, що в поетичному мовленні прислужується для стилізації тексту під старовинне висловлювання: *Очі сині, очі сині, очі сонні – від которих млосно баранів, на його тавричеській короні залишали більма орденів* (Л. Костенко).

Експресивністю в літературному вжитку відзначаються сполучники, що транспоновані до поезії з діалектного мовлення: *І хоч правди нема ні в чому, говори і пригадуй, заки іще трохи можеш, нахилися і скрапуй нектаром із висоти* (К. Калитко); *Йди, моя любове, заки сил і змоги незрадливим словом, що б там не було, по шляху надії під мечем тривоги трудним серцем світу, серцем і чолом* (М. Вінграновський); *Щось таке могильне в ньому, гейби він шукає жертв* (Б. Олійник); *Ви б давно мене медовістю убили, коб я вчасно від отрути не воскрес* (Б. Олійник). Такі виразно регіональні засоби зв'язку в поезії рідкісні й покликані реалізовувати певні авторські завдання. «Експресивність діалектизму в структурі тексту зростає з його незвичності «асистемності» щодо стандарту літературної мови», – зауважують дослідники говіркового мовлення в художній літературі [11, с. 10–11]. Ці елементи слугують засобами орозмовлення, відсилають до конкретного регіону та сигналізують про міжстильову транспозицію. Хоча варто зауважити, що лінгвісти фіксують приклади створення віршів і навіть цілих поетичних збірок рідним авторові діалектом [11, с. 28–29; 12, с. 185]. Тексти такого характеру вважаємо окремим об'єктом вивчення, оскільки йдеться про один із типів взаємодії територіальних діалектів і літературної мови, коли «за літературну мову править діалект» [11, с. 26].

Висновки та перспективи подальших пошуків. У системі мови природні такі процеси, що відображають її гнучкість та здатність до перетворення. У цьому контексті й розглядаємо розвиток перехідних явищ, проникнення маркованих сполучних засобів у різні стилі. Динаміка значною мірою спричинена використанням сполучників, транспонованих із повнозначних частин мови або з інших стилів чи різновидів мовлення. Поезія, незважаючи на свою семантичну та структурну складність, також відкрита до цих змін.

Функційно-стилістичні вияви підрядних сполучників у віршових текстах відбивають загальномовні тенденції, які передусім полягають у домінуванні нейтральних одиниць, а з іншого боку – в поступовому проникненні стилістично забарвлених

засобів. У творчості сучасних авторів подекуди помітне досить послідовне вживання стилістично забарвлених засобів підрядності. Наприклад, ідіостиль С. Жадана відзначається частотністю сполучників **оскільки, щоби, аби**; Д. Лазуткін з-поміж засобів вираження цільових відношень надає перевагу сполучникові **аби**. Практика активного використання цих засобів у віршовому мовленні згодом може призвести до втрати ними стилістичного забарвлення. Тенденція щодо переходу в категорію нейтральних вже очевидна для сполучника **щоби**. Експресивізація поетичного тексту за рахунок діалектних засобів підрядного зв'язку передусім пов'язана з конкретними авторськими завданнями.

Таким чином, спектр підрядних сполучників у віршовому мовленні досить широкий, частотність уживання певних засобів зв'язку в поезії конкретних авторів різна. Сполучники демонструють здатність маркувати текст різноманітними відтінками – від розмовності, регіонального колориту до піднесеності, урочистості. Роль сполучників у формуванні ідіостилу митця також очевидна.

Подальша розробка теми може бути пов'язана з вивченням індивідуально-авторського використання сполучних засобів у поетичних текстах. Перспективними вважаємо також студії про функції діалектних сполучників у віршовому мовленні.

Література:

1. Городенська Катерина. Граматичний словник української мови: Сполучники. Херсон: Видавництво ХДУ, 2007. 340 с.
2. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : монографія. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
3. Весельська Г. С. Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ–початку ХХІ ст.: монографія. Житомир: Видавництво ЖДУ, 2014. 159 с.
4. Весельська Г. Функціонування причинових сполучників у сучасній українській періодиці. *Мовознавство*. 2019. № 1. С. 6–11.
5. Завальнюк І. Я. Нові семантико-стилістичні вияви складнопідрядних речень в українських газетних текстах початку ХХІ ст. *Мовознавство*. 2009. № 6. С. 42–50.
6. Завальнюк І. Я. Функціонально-стилістичне навантаження складнопідрядних детермінантних речень у сучасних українських газетних текстах. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 547–548. С. 192–198.
7. Колібаба Л. Актуалізовані сполучники української мови в текстах різних функціональних стилів. *Українська мова*, 2017. № 2. С. 49–61.
8. Колібаба Л. Функціонально-стильові вияви актуалізованих сполучників в українській літературній мові початку ХХІ сторіччя. *Граматичні студії* : зб. наук. праць Донецького нац. університету імені Василя Стуса. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. Випуск 3. 149 с. С. 39–43.
9. Косарева М. М. Динамічні процеси в системі сполучників сучасної української літературної мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». К., 2013. 20 с.
10. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [за ред. К. Г. Городенської]. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
11. Грещук В., Грещук В. Діалектне слово в тексті та словнику: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. 372 с.
12. Яворський А. Українська підляська говірка в поезії Марії Сарнацької. *Український літературний ПРОВУЛОК*. Т. 17. 2017. С. 179–186.

Rychahivska Yu., Kuzmych O. Functional and stylistic manifestations of subordinating conjunctions in poetic speech

Summary. This article is devoted to the study of coordinating conjunctions in poetic speech. The authors note that the study of dynamic processes and phenomena in linguistic units and the recording of their functional changes are part of a multifaceted analysis. They emphasise the semantic complexity of poetic text compared to prose, which actualises conjunctions not only as qualifiers of semantic relations. The researchers set themselves the goal of establishing the functional and stylistic manifestations of subordinate conjunctions in poetic speech.

The authors noted that the core of each semantic group of conjunctions consists of stylistically neutral units. The penetration of connectives from other areas of usage into poetic speech is presented as a general linguistic trend associated with the development of transitional phenomena. Stylistically marked units are found in complex sentences with causal, temporal, and purpose semantics, in sentences with subordinate adverbial components, etc. Using specific examples,

the researchers demonstrated the ability of conjunctions to perform various functions in poetic speech from ensuring melodiousness, rhythm, and rhyme to giving the text the appropriate stylistic colouring. Conjunctions transferred to poetry from other styles mostly retain the corresponding shade. However, the authors noticed a gradual loss of stylistic colouring by the conjunction «щоби» and argued for its transition to neutral units. Among the means that mark the text as colloquial, there are some distinctly dialectal conjunctions associated with regional speech.

The conclusions emphasise that the development of transitional phenomena is one of the natural processes in the language system, and poetry is open to change and gradually adopts stylistically coloured subordinate conjunctions. These conjunctions are becoming more noticeable in the idiolects of individual authors.

The researchers considered the atypical functions of conjunctions as markers of authorial idiolect and the functioning of dialectal conjunctions in poetic speech to be promising areas for further research.

Key words: dialecticism, subordinate conjunction, poetic speech, complex sentence, stylistic function.